

Bestrijders van Bilderdijk

Conrad Busken Huet en Pieter Geyl contra Willem Bilderdijk

– door Wim Berkelaar –

Transparant 11.2 (2000) 4-10

Op 6 november 1999 organiseerde de VCH onder de titel ‘Bilderdijk in meervoud’ een symposium over de dichter en denker Willem Bilderdijk. Historicus Wim Berkelaar sprak bij die gelegenheid over de harde kritiek die literair criticus Conrad Busken Huet in de negentiende eeuw en historicus Pieter Geyl in de twintigste eeuw op Bilderdijk en zijn bewonderaars hebben uitgeoefend. Hieronder volgt een ingekorte weergave van zijn lezing, waarin de vraag centraal staat wat hen bewoog zo heftig tegen Bilderdijk uit te varen en hoe redelijk hun pleidooi voor redelijkheid eigenlijk was. ‘Huet en Geyl beschikten over een eigenschap die zoveel grote critici eigen is: een rationalisme dat gepaard gaat met een nauwelijks te bedwingen heftigheid, een neiging zich uit te spreken, het soms zelfs uit te schreeuwen.’

‘Bijna grenzeloos ijdel, hartstogtelijk zonder teederheid, scherp maar grof, log en laborieus van humor, een onvermoeibaar versifex, een bezinger van het onbezingbare, onkiesch, smakeeloos, duister, onnauwkeurig, breedsprakig.’ Zo omschreef Conrad Busken Huet de poëzie van Willem Bilderdijk in *De Nederlandsche Spectator* van 14 januari 1860. Het was de eerste van negen afleveringen waarin Huet op hardhandige wijze afrekende met Bilderdijk. De aanleiding van zijn aanval was de verschijning van het boek *De mensch en de dichter Willem Bilderdijk* van Isaïc Da Costa in 1859, de afsluiting en bekroning van het vijftien delen tellend verzameld werk van Bilderdijk. Dat in 1856 met de uitgave van het verzameld werk een begin werd gemaakt, lag voor de hand. Het was een jubileumjaar: 100 jaar daarvoor was de dichter geboren, 25 jaar daarvoor was hij gestorven. En toch was de Bilderdijkverering in 1856 al over zijn hoogtepunt heen, zo lijkt het.

In de Bilderdijk-receptie na 1830 lijkt een driedeling mogelijk: naast bewonderaar en monumentenbouwer Da Costa, waren er auteurs die weliswaar waardering voor de dichter koesterden, maar alras hun eigen weg zouden gaan, zoals R.C. Bakhuizen van den Brink en E.J. Potgieter, die in 1837 *De Gids* zouden oprichten. Bakhuizen van den Brink had Bilderdijk aanvankelijk op dezelfde hoogte gesteld als Goethe en Potgieter sprak zonder ironie over ‘vader Bilderdijk’.¹ Nadien zouden Bakhuizen en Potgieter afstand van Bilderdijk nemen, zonder hem overigens te verguizen. Die rol was weggelegd voor Busken Huet, die de derde stroming in de Bilderdijk-receptie vertegenwoordigde, de man met de hamer die het standbeeld van Bilderdijk onherstelbaar trachtte te beschadigen.

Busken Huet

Toen Bakhuizen en Potgieter hun kritieken schreven, was Huet nog een schooljongen. Afkomstig uit een domineesgeslacht, trad Huet in de voetsporen van zijn voorvaderen en ging in de jaren veertig theologie studeren in Leiden. ‘In mijn studententijd was ik luidruchtig, vrolijk en lichtzinnig’, zou Huet later opmerken. En: ‘Ik erkende geen enkele meerderheid dan die van het genie’.² Dat genie – dat was toen nog L.H. Scholten, één van de grote mannen van het modernisme in de theolo-[5]gie. Diens bezielende colleges maakten grote indruk op de over-

¹ Olf Praamstra, *Gezond verstand en goede smaak. De kritieken van Conrad Busken Huet* (Amstelveen 1991) 59.

² C.C.N. de Vooy, *Conrad Busken Huet* (Den Haag 1949) 11.

gevoelige student, die zijn leermeester ook later nooit helemaal zou verloochenen. Maar Scholten kon Huet niet bijbrengen waar het in het christelijk geloof uiteindelijk op aankomt: ontvankelijkheid, bevindelijkheid, innerlijke vroomheid. Huet beschikte toen al over de eigenschap die zoveel grote schrijvers en critici eigen is: een rationalisme dat gepaard gaat met een nauwelijks te bedwingen heftigheid, een neiging zich uit te spreken, het soms zelfs uit te schreeuwen. Maar eerst werd hij predikant. Niet alleen vanwege de macht der gewoonte, al kan dat ook hebben meegespeeld. Nee – Huet kende zichzelf nog niet. Hij maakte een ontwikkeling door die door de literaire criticus W.L.M.E. van Leeuwen wel eens is omschreven als het ‘pellen van een bol’: schil voor schil naar de eigen kern.³

Het ging van schil tot schil bij Huet. De uitkomst (de kern) was zijn beslissing op 13 januari 1862 at te treden als voorganger van de Waalse gemeente te Haarlem en de kerk de rug toe te keren. Maar het christelijk geloof vaarwel zeggen, is iets anders dan het loslaten. Het zijn niet alleen de Maarten ‘t Harten en Jan Wolkers en van onze tijd die tot het eind van hun dagen gefascineerd blijven door het boek der boeken en de cultuur die daarom heen is geweven. Olf Praamstra heeft er in zijn voortreffelijke dissertatie over de kritieken van Huet in 1991 op gewezen dat de literatuur voor Huet de religieuze functie overnam van de godsdienst: ‘Onbekwame of luie schrijvers, slecht geschreven boeken, onverdiende en overdreven bewondering, het waren voor hem even zoveel gevallen van heiligschennis’.⁴ Die ‘heiligschennis’ pakte Huet hard aan. Met een scherpe pen viel hij in zijn eerste geschriften vooral collega-theologen en een enkele literator aan, die zich er zijns inziens met een Jantje van Leiden vanaf hadden gemaakt. Maar Bilderdijk was andere koek. Geen ‘onbekwaam of lui’ schrijver maar een fenomeen waar niemand omheen kon.

Afkeer van overschatting

Waarom viel Huet Bilderdijk aan? De afkeer van Bilderdijks poëzie is natuurlijk één reden. Het citaat waarmee dit artikel opent, spreekt boekdelen. Huet heeft nooit gehouden van bedwelmende, emotionele, uiterst subjectieve poëzie. Zelf een hoogst gevoelige, maar gesloten figuur was hij afkerig van iemand die zijn hebben en houden van de daken schreeuwde. In later jaren zou Huet Bilderdijk afzetten tegen zijn jong gestoiven vriend De Génestet. Huet gaf de voorkeur aan diens eenvoud en natuurlijkheid, die hij contrasteerde met de cerebrale poëzie van Bilderdijk. Maar het was niet slechts de afkeer van de dichter Bilderdijk die hem tot zijn aanval verleidde. Ook de mens Bilderdijk zinde hem niet. Men zou Huet een voorloper van Menno ter Braak en E. du Perron kunnen noemen in zijn kritiek op zowel de ‘vorm’ als de ‘vent’.⁵ Dat was iets nieuws, iets ongehoords – althans in Nederland. In Frankrijk maakte zijn tijdgenoot Saint-Beuve naam, door zowel de man als het werk te bespreken. Huet deed het hem als een der eersten in Nederland op vlijmscherpe wijze na. De kritiek van Huet beoogde: ‘dat een schrijver juister gewaardeerd wordt naarmate men zijne werken als het produkt beschouwt van en maatschappelijken toestand, te midden waarvan hij geboren is en geleefd heeft, of voortgaat te leven’.

Maar heeft Huet Bilderdijk ‘juist gewaardeerd’? Negen afleveringen lang, tussen 14 januari en 23 juni 1860, maakte hij de kachel aan met Bilderdijk. Diens humor: ploertig. Diens ijdelheid: weezinwekkend. Diens erotiek: boers. De kern van Huets kritiek is hierop terug te voeren: Bilderdijk weet geen maat te houden, hij slaat aan alle kanten door. Verspreid over negen afleveringen gaf Huet meer dan een literaire kritiek op Bilderdijk – hij pleegde karak-termoord. Zoveel zwaar geschut – alleen omdat hij Bilderdijks gedichten niet pruimde?

³ W.L.M.E. van Leeuwen, *Drie vrienden: Her Braak, Marsman, Du Perron* (Amsterdam 1969) 13.

⁴ Praamstra, *Gezond verstand*, 54

⁵ Dat verband is al gelegd door Jan en Annie Romein. Zie: ‘Conrad Busken Huet: Schrijver van beroep en roeping’, in: *Erflaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten uit zes eeuwen. Deel VI: De negentiende eeuw* (Amsterdam 1947, zesde druk) 119.

Beschouwen wij nader. Huet leerde de gedichten van Bilderdijk goed kennen, omdat hij bij de uitgave van het verzameld werk was belast met de correctie van het Grieks. Huet was toen een jongmaatje. Weliswaar roemrucht predikant, maar nog naamloos in de letteren. Dat, terwijl Huet gebrand was op literaire faam. Hij moet Da Costa in die jaren goed hebben leren kennen. In 1863 zou hij getuigen van zijn sympathie voor Da Costa. Maar hij beschreef ook de schok die het ver-[6] schijnen van *De mensch en de dichter Willem Bilderdijk* bij hem teweegbracht: ‘Wat mij het meest tegen het boek innam was dat Bilderdijk daarin werd voorgesteld als een Messias, door het Nederland der negentiende eeuw miskend, verworpen, doorstoken, en zoo niet gekruisigd dan toch langzaam doodgehongerd.’⁶ Ongemeen scherp, zeker voor een gewezen predikant, die de gevoeligheid van het begrip ‘kruiziging’ kende. We stuiten hier op een tweede reden waarom Huet Bilderdijk zo kraakte in 1860: hij vond hem overschat. Maar ja, dat vonden er meer. Zie Bakhuizen, zie ook Potgieter. Het verklaart niet de heftigheid van de aanval. De derde reden voor het requisitoir van Huet zou wel eens de belangrijkste kunnen zijn: jongmaatje Huet wilde uit de schaduw treden van Bilderdijk, de man die hem uitdaagde, irriteerde en met wie hij, ondanks het verschil in levensbeschouwing, het heftige temperament gemeen had.

Toegegeven: die derde reden lijkt nogal triviaal. Maar daarom nog niet verwerpelijk of minder waar. In de (literatuurgeschiedenis zijn talloze voorbeelden te bedenken van schrijvers die uit de schaduw in het grote licht willen treden en daarvoor een (vader)moord plegen. Als recent voorbeeld in de Nederlandse literatuur mag de permanente oorlog van Willem Frederik Hermans tegen Ter Braak en Du Perron gelden – het duo waarmee hij, alle verschillen ten spijt, zoveel gemeen had.⁷

De maatstaf

De indruk dat Huet Bilderdijk ook om opportunistische redenen aanviel, wordt versterkt door Huets latere waardering voor Bilderdijk. In het jaar van de aanval, 1860, hield Huet een reeks lezingen over de 18e-eeuwse letterkunde. Daarin oordeelde hij positiever over Bilderdijk. Weliswaar bleef hij van oordeel dat Bilderdijk alleen naar Nederlandse maatstaven één van ‘den grootsten dichteren uit zijnen tijd’ kon worden genoemd, maar toch... Hij had nu meer oog voor de aantrekkingskracht die de woeste rebel Bilderdijk met zijn bezwaren tegen de geest der eeuw uitoefende op na hem komende geslachten – een aantrekkingskracht die zich, hoe je het ook wendt of keert, ook tot Huet zelf uitstreckte.

In 1869 publiceerde de in zijn tijd bekende, maar inmiddels vrijwel vergeten vertolker van het Verlichtingsdenken Johannes van Vloten een bloemlezing van Bilderdijks gedichten.⁸ Hij liet die vergezeld gaan van commentaar dat Huet in het verkeerde keelgat schoot. De Spinozist Van Vloten koesterde een sterke afkeer van Bilderdijk. Huet publiceerde een drietal beschouwingen over Bilderdijk en zijn critici. Allereerst over Van Vloten, die Bilderdijk geen recht zou hebben gedaan – vreemd argument voor een man die nog géén tien jaar daarvoor de vloer had aangeveegd met dezelfde Bilderdijk. Vervolgens kreeg Van Vlotens criticus S. Gorter, (jawel, vader van de dichter) van onder uit de zak. De doopsgezinde Gorter had in een recensie van Van Vlotens uitgave kritiek geleverd op Bilderdijks christocentrisme. Huet moest inmiddels niets meer hebben van de moderne theologie. Hij nam Bilderdijks aanvallen op de ‘zeer verheven aandoeningen van het godsdienstig gemoed’ van de moderne richting in bescherming. Een typisch voorbeeld van de uitersten die elkaar raken: de vrijdenker Huet

⁶ Geciteerd in Praamstra, *Gezond verstand*, 61.

⁷ Vgl. Wim Berkelaar, ‘Uitgeblust nihilisme: over W.F. Hermans, zijn biograaf, zijn bewonderaars en zijn critici’, *Voorts. Tijdschrift voor Letteren* 17 (nummer 3-4) 30-38, aldaar 32.

⁸ Een goede inleiding op Van Vloten biedt C. Offringa, ‘De wijsgerige geschiedkunde van Johannes van Vloten, ‘Aufklärung en liberalisme’, in J.A.L. Lancée, red., *Mythe en werkelijkheid. Drie eeuwen vaderlandse geschiedbeoefening (1600-1900)* (Utrecht 1979) 200-249.

voelde zich meer verwant met de semi-orthodoxe gelovige Bilderdijk dan met de moderne richting.

Tegenover Van Vloten en Gorter stelde hij Jacob Geel. Die had in 1832 een lezing over Bilderdijk gehouden. Daarin wees hij zonder dralen op diens tekortkomingen, maar gaf Bilderdijk tevens alle eer en liet hem zelfs een gefingeerd gesprek voeren met Schiller. Dat Huet de evenwichtige kritiek van Geel waardeerde heeft velen verbaasd. Praamstra weet zich niet goed raad met de Huet van de jaren zeventig. Terecht constateert hij dat Huet zijn opvattingen over de dichter Bilderdijk nooit heeft gewijzigd.⁹ Op 12 december 1873 oordeelde Huet hog eens in het *Algemeen Dagblad van Nederlandsch Indië*: ‘De werkelijk schoone en onsterfelijke verzen van Bilderdijk vullen niet meer dan één of twee boekdeelen. Het overige is onvoldragen proza, door den aan het lijm verslaafden auteur gemakshalve in dichtmaat gebracht.’¹⁰ Toch laat die constatering onverlet dat Huet Bilderdijk meet waardeerde dan voorheen. Zeker, Huet bleef spottend schrijven over Bilderdijk en vooral over zijn vereerders. Maar keerde hij zich in 1860 nog fel tegen de zelfgenoegzame zeurpiet Bilderdijk, in de jaren zeventig leek hij verwantschap te voelen met de boeteprofeet, die ook zo lang het miskende genie had uitgehangen. Huets vrijwillige ballingschap in Indië zal daaraan niet vreemd zijn geweest. Ook hij voelde zich in Nederland onbegrepen en miskend.

In 1860 was Huet nog een en al bijtende spot geweest. In 1870 kon hij schrijven: Als men al de feilen in Bilderdijks leven uitgewischt, uit zijne dichtwerken al het onbeduidende of gerekte of gemaakte verwijderd, in zijne brieven alle onwaardige klagten geschrapt, zijne historische en filosofische en linguïstische schriften van al hunne personaliteiten en hunne magtspreuken gezuiverd heeft, houdt men een geest over, die geheel alleen op de vijf fakulteiten eener hogeschool gelijk.¹¹

Zelfs Bilderdijks vrouwenliefde en seksuele begeerte vonden, bij alle spot, meer begrip. In 1873 verzorgde Van Vloten de uitgave *Mr. W. Bilderdijk's eerste huwelijk naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter*. In zijn begeleidend commentaar legde Van Vloten de schuld van Bilderdijks huwelijksperikelen geheel en al bij de dichter zelf. Bilderdijks eerste vrouw Katherina Rebecca van Woesthoven was in de ogen van Van Vloten het slachtoffer van een erotomane egoïst. Huet nam Bilderdijk echter in bescherming, kritiseerde de selectieve brievenuitgave van Van Vloten en wees erop dat ook Katherina Rebecca van Woesthoven geen heilige mocht heten.

Was Huet in nog geen 15 jaar tijd dus veranderd van heftig criticus van Bilderdijk in evenwichtig beoordelaar? Praamstra houdt het erop dat Huet niet wezenlijk van oordeel was veranderd – althans niet over het dichtwerk. Geyl verweet Huet daarentegen ‘onvastheid’. Ik denk dat beiden gelijk hebben maar niet het hele verhaal vertellen. Tot dat verhaal hoort ook Huets gevecht om een plaats onder de literaire zon. Hij vocht zich een weg naar binnen en trad uit de schaduw van de reusachtige eik die Bilderdijk heette. Eenmaal uit de schaduw in het volle licht, had hij ook weer oog voor de bijzondere boom die de eik Bilderdijk was.

Twee soorten liberalen

Hoeveel oog had Pieter Geyl voor de reusachtige eik Bilderdijk? Huet en Geyl gaan door voor liberalen. Zij gelden bij uitstek als representanten van de rede en van redelijkheid. Hun essays zouden voor alles een strijd voor redelijkheid en gematigdheid zijn. Maar brave en [7] kleinburgerlijke liberalen van het snit dat tegenwoordig terug te vinden is in de politieke partij D66, waren zij bepaald niet. Want Huet liberaal? Dat werd door zijn tijdgenoten lang gedacht.

⁹ Praamstra, *Gezond verstand*, 87.

¹⁰ C. Busken Huet, *Litterarische Fantasien en Kritieken*, dl. 25 (Haarlem 1909) 231.

¹¹ Geciteerd bij Praamstra, *Gezond verstand*, 85. De identificatie die Huet moet hebben gevoeld met Bilderdijk na zijn (Huets) verblijf in Indië, is door Geyl al opgemerkt. Ik deel zijn standpunt in deze. Zie P. Geyl, ‘Een eeuw strijd om Bilderdijk’, in P. Geyl, *Van Bilderdijk tot Huizinga. Historische toetsingen* (1963) 29.

Maar Huet liet zich politiek gezien voor het karretje spannen van de conservatieve regering. In zijn laatste jaren ontpopte hij zich zelfs als een onvervalste reactionair, die zijn afschuw van de democratie niet onder stoelen of banken stak. Hij kon zelfs de roep om een sterke man niet weerstaan. En voor het vooruitgangsgeloof van het liberalisme had Huet al evenmin goede woorden over. Misschien kunnen alleen zijn groeiende afkeer van de godsdienst en zijn voorkeur voor 'redelijke', niet al te subjectivistische kunst 'liberaal' worden genoemd. Maar wat heet liberaal? Huets heftige, bij tijd en wijle onredelijke kritiek op Bilderdijk kan onmogelijk die van een klassieke negentiende eeuwse liberaal worden genoemd. Die kritiek is meer die van een Sturm und Dranger, al hult hij zich bij tijd en wijle in een liberale mantel. Geyl kan met meer recht 'liberaal' worden genoemd. Hoewel na de Tweede Wereldoorlog lid van de PvdA kan Geyl in politiek opzicht beschouwd worden als een vrijzinnig democraat, een soort links liberaal. En in geestelijk opzicht heeft hij op het eerste gezicht ook alles van een klassieke liberaal: Geyl geloofde vurig in vooruitgang en in de toekomst van de Westerse beschaving. Hij moest niets hebben van ondergangspofeten als Oswald Spangler en, in de jaren dertig, Huizinga. Hij keerde zich na de Tweede Wereldoorlog tegen 'systeembouwers' als Toynbee en Romein. En hij hield geschiedschrijving voor een discussie zonder einde. Kan het liberaler? Toch kan de historicus Geyl met evenveel recht ook een gelovige worden genoemd. De heftigheid waarmee hij tussen de beide wereldoorlogen zijn strijd voerde voor de Groot-Nederlandse gedachte, verwijderde hem ver van het objectiviteitsideaal van de liberale historicus Robert Fruin.

In werkelijkheid was Geyl zijn leven lang 'een mens in opstand'. Het is niet duidelijk waar die opstandigheid vandaan komt. Zijn leerling H.W. von der Dunk heeft een verband gelegd met zijn ouderlijk huis. Geyls vader, arts in Dordrecht, leed aan depressies en drukte een zwaar stempel op het gezin. Geyl zou (ik volg hier Von der Dunk) op zichzelf zijn aangewezen en in die vrij machteloze situatie aan sterke agressie hebben ontwikkeld. En bovendien een hunkering naar erkenning, die hij van het ouderlijk huis moest ontberen.¹²

Ik vind de redenering van Von der Dunk plausibel, al is die uiteraard nooit hard te maken. In elk geval dreigde Geyl met zijn voortdurende aanvallen op het historische establishment (die tevens aan hunkering naar erkenning waren) begin jaren dertig zijn hand te overspelen. Daar kwam nog iets bij: de Groot-Nederlander Geyl begon met de opkomst van het nationaal-socialisme in bedenkelijk politiek vaarwater te verkeren. En al nam hij er bijtijds afstand van, Geyl behield bij sommige van zijn vakgenoten het imago van een rechtse houwdegen, die zich bovendien een scherp polemist toonde.

Geyl als polemist

In zijn polemieken liet Geyl zich al vroeg kennen als een bestrijder van 'mythen' en van heldenverering. Geen wonder dat Bilderdijk al spoedig zijn intellectuele pad kruiste. Bilderdijk keek immers niet op een mythe meer of minder: waar hij zijn eigen leven of dat van hem sympathieke figuren fraaiier kon voorstellen dan in werkelijkheid verantwoord was, schroomde hij niet de geschiedenis naar zijn hand te zetten. Meest in het oog lopend was dat in zijn omvangrijke *Geschiedenis des Vaderlands*. Dat werk had Geyl nooit goed kunnen zetten. Toen hij in 1934 door het Bilderdijk-genootschap (zo'n genootschap was de kntjsche individualist Geyl op zichzelf genomen al wezensvreemd) een 'georganiseerde Bilderdijk-verheerlijking' ontwaarde, scherpste hij zijn pen en deed een harde aanval op 'Bilderdijk als historicus'. Geyl was niet de eerste die de historicus Bilderdijk bekritiseerde: tot in protestantse kring (Groen van Prinsterer!) waren de geschiedkundige kwaliteiten van Bilderdijk omstreden. Maar voor het Bilderdijk-genootschap vormde dat anno 1934 geen beletsel

¹² H.W. von der Dunk, 'Pieter Geyl. History as a Form of Self-Expression' in A.C. Duke en C.A. Tamse, red., *Clio's Mirror Historiography in Britain and the Netherlands. Papers Delivered to the Eighth Anglo-Dutch Historical Conference* (Zutphen 1985) 185-214.

opgewekt de loftrumpet over de historicus Bilderdijk te steken. In een rede tot het genootschap verklaarde ondervoorzitter K.H.E. de Jong, docent Grieks-Romeinse mysteriën en parapsychologie¹³, dat de *Geschiedenis des Vaderlands* het enige overzichtswerk was dat blijk gaf van 'genialiteit'. Het referaat van De Jong was voor Geyl aanleiding voor een keiharde aanval op Bilderdijk en zijn volgelingen in het tijdschrift Groot-Nederland. Volgens Geyl was het juist Bilderdijks genialiteit die de geschiedschrijver in de weg zat. Want: 'Juist tegenover die veelheid en grilligheid van feiten en rijkdom van natuurlijk leven kon hij zijn onwereldse verbeelding en in zijn diep maar enkelvoudig beginsel de nodige vormkracht niet vinden'.¹⁴ Geyl zegt hier eigenlijk dat 'de veelheid der historische verschijnselen' zich niet laten verstaan vanuit een vooropgezet beginsel. Zeker niet als de geschiedschrijver over een zo levendige fantasie beschikt als Bilderdijk. Geyl toonde Bilderdijk als schaamteloze partijganger van middeleeuwse vorsten en het Oranjehuis en citeerde uitbundig diens scheldpartijen tegen remonstranten en regenten.

Verdediger van Wagenaar

Waarom maakte Geyl zich zo boos over de historicus Bilderdijk? Wie zijn opstel goed leest, ziet dat het eigenlijk een verdediging is van Jan Wagenaars *Vaderlandsche historie*. De *Geschiedenis des Vaderlands* is wel omschreven als een 'een doorlopend commentaar op het geschiedwerk van Wagenaar'.¹⁵ Geyls aanval op Bilderdijk kan gelezen worden als een doorlopende verdediging van Wagenaar. Dat is ook niet zo vreemd. Wagenaars sympathie voor de Staten en de regenten, lag Geyl aan het hart gebakken. Wagenaar was bovendien een representant van de Verlichting. Weliswaar van de Nederlandse Verlichting waarin een opgewekt godsbesef samenging met een naïef geloof in de litatuurwetenschap. Dat besef was de 20^e-eeuwse agnost Geyl vreemd. Maar het was genoeg om voor Wagenaar in de bres te springen. Geyl ergerde zich aan de alom weerklinkende kritiek op Wagenaar: dat hij een feitenbrij leverde, saai proza schreef, geen beeld van de geschiedenis gaf. Want aan levendigheid mocht het Bilderdijk dan niet ontbreken 'als het op "ware geschiedvorsing" aankomt, had Wagenaar onvergelijkelijk..... veel grondiger en vruchtbaarder werk verricht. Zijn *Vaderlandsche Historie* geeft..... partijbeschouwing, maar zijn feiten zijn naarstig en methodisch bijeengegaard en worden betrouwbaar meegedeeld'.¹⁶

Ook in latere geschriften bleef Geyl Wagenaar tegen Bilderdijk in bescherming nemen. In 1953 publiceerde Geyl *De Witten-oorlog, een pennestrijd in 1757*. [8] Daarin kritiseert hij Fruin, die 'den ruwen heftigen toon' en het 'ronduit spreken' van Bilderdijk altijd nog refereerde boven het 'behendig insinueren van Wagenaar. Natuurlijk, Geyl begreep Fruin heel goed. Hijzelf was immers ook een man die gewend was ronduit te spreken. Maar: 'Toch blijft het een feit, dat Bilderdijks "ruiterlijkheid" veelal bestaat in het lanceren van de grofste dwaasheden en laster, terwijl Wagenaars "bedekte partijdigheid" immer althans op een historische grondslag rust.'¹⁷

Dit citaat omvat in een notendop alle stokpaarden van Geyl: hij was wars van weidse vergezichten (behalve misschien dat ene vergezicht: de Grootnederlandse gedachte); hij wenste zo dicht mogelijk bij de bronnen te blijven en hij eiste een geschiedschrijving die alle

¹³ Over De Jong is meer interessants op te merken: hij dweepte in zijn jonge jaren met het Italiaanse fascisme en mag zelfs tot een der eerste sympathisanten worden gerekend. Het is hier niet de plaats daarover uit te wijden. Zie daarom: I. Schöffner, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden* (Amsterdam 1956).

¹⁴ P. Geyl, 'Bilderdijk als geschiedschrijver', in P. Geyl, *Kernproblemen van onze geschiedenis. Opstellen en voordrachten 1925-1936* (Utrecht 1937) 221-239. Aldaar 224.

¹⁵ J. van Eijnatten, *Hogere sferen. De ideeënwereld van Willem Bilderdijk (1756-1831)* (Hilversum 1998) 543.

¹⁶ Geyl, 'Bilderdijk als geschiedschrijver', 237.

¹⁷ P. Geyl, 'De Witten-oorlog, een pennestrijd in 1757', in P. Geyl, *Pennestrijd over staat en historie. Opstellen over de vaderlandse geschiedenis* (Groningen 1971) 131-274, aldaar 141.

partijen zoveel mogelijk recht deed. Dat laatste zou ‘liberaal’ genoemd kunnen worden. Maar in zijn ergernis over Bilderdijs eenzijdigheid en gewelddadigheid sloeg Geyl door en miskende de verdienste van de *Geschiedenis des Vaderlands*. Geyl erkende dat ‘het meest oorspronkelijke gedeelte’ van de *Geschiedenis des Vaderlands* het deel over de Middeleeuwen was. Maar, zo oordeelde hij: ‘Ook hier leverde Bilderdijk geen grondslag waarop verder te bouwen viel.’

Dat oordeel zou hij nooit herzien. In 1956 citeerde hij zichzelf nog eens in zijn grote anikel ‘Een eeuw strijd om Bilderdijk’. Hij deed dat in een bespreking van het bekende *Gedenkboek* over Bilderdijk. Daarin had J.C. Breen warme woorden gewijd aan de *Geschiedenis des Vaderlands*. Breen was niet de enige. Ook Jan Romein, in alles de [9] tegenpool van Geyl, sprak met waardering over Bilderdijs geschiedwerk. Romein had in hetzelfde jaar 1935 onder exact dezelfde titel (‘Bilderdijk als geschiedschrijver’) een artikel gewijd aan de *Geschiedenis des Vaderlands*. Romein oordeelde genuanceerder over Bilderdijs bijdrage aan de geschiedschrijving: ‘Bilderdijk heeft wel geen juiste, maar hij heeft toch een andere kijk op onze Middeleeuwen gehad dan Wagenaar, niet alleen omdat hij begreep, dat de structuur der maatschappij in de Middeleeuwen een andere was, maar vooral omdat hij bij zijn waardering ervoor niet, als Wagenaar, geremd werd door de dogmatische voorstelling van een steeds verder voortschrijdende ontwikkeling naar de beschaving en “de vrijheid”, uit de barbane en tirannie der Middeleeuwen. Voor Bilderdijk waren de Middeleeuwen niet meer iets voorlopigs, waar iets beters, maar iets eigens, waarop een tegenslag volgen zou. En hij heeft daarmee de Nederlandse geschiedschrijving een dienst, zij het een negatieve dienst bewezen.’¹⁸

Geyl, nooit een vriend van Romein,¹⁹ gaf schoorvoetend toe dat Romein hier een punt had. ‘Hij leerde mij het een en ander omtrent het middeleeuws gedeelte waaraan hij meer aandacht gat dan ik gedaan had’, schreef Geyl in 1956 zuinig.²⁰ Maar voor het overige werd Romeins waardering voor de historicus Bilderdijk neergesabeld. Ten dele op terechte gronden: Romein had Bilderdijk wel erg vroom voorgesteld door nauwelijks aandacht te schenken aan de eindeloze scheldpartijen. Maar Geyl kon niet door de scheldpartijen heen zien. Die kwamen hem zo onredelijk voor, dat hij een heftige drang voelde Bilderdijk voor en eens en altijd van het historisch toneel te meppen. Romein zag hier scherper: Bilderdijk had (misschien wel zijns ondanks) de nationale geschiedschrijving van de negentiende eeuw voorbereid. Zoals Romein schreef: ‘Via Bilderdijk en zijn althans begrijpen willen van de Roomse Kerk, via zijn waardering van het rooms verleden konden de katholieken tot de Nederlandse geschiedenis doordringen’.²¹

Het is de spreekwoordelijke ironie van de geschiedenis dat Geyl die kwaliteit van de *Geschiedenis des Vaderlands* nooit heeft kunnen zien. Want juist Geyl werd door twintigste eeuwse rooms-katholieke geschiedschrijvers als L.J. Rogier als een held beschouwd. Geyl was immers de man geweest die het beeld van de Republiek als protestantse natie zo’n gevoelige klap had toegebracht in zijn *Geschiedenis van de Nederlandse stam*.

Onredelijke nadruk op redelijkheid

Geyl wilde de historicus Bilderdijk dus op de mestvaalt van de geschiedenis werpen omdat hij niet tegen diens onredelijkheid kon. Geyl legde onredelijk nadruk op redelijkheid. Hij vond dat Bilderdijk als historicus geen maat hield. Hier valt een parallel te trekken met Huet: ook

¹⁸ Jan Romein, ‘Bilderdijk als geschiedschrijver’, in Jan Romein, *Het onvoltooid verleden. Cultuurhistorische studies* (Amsterdam 1948) 265-275, aldaar 271.

¹⁹ Zie voor de verhouding Geyl-Romein: André Otto, *Het misen van de tijd. Over de Theoretische Geschiedenis van Jan Romein* (Amsterdam 1998) 231-238.

²⁰ Geyl, ‘Een eeuw strijd om Bilderdijk’, 53.

²¹ Romein, ‘Bilderdijk als geschiedschrijver’, 275.

hij vond dat Bilderdijk geen maat hield – maar dan in zijn gedichten. Evenals Huet was Geyl overigens niet blind voor de ‘grote figuur’ Bilderdijk. Als hem iets innam voor Bilderdijk, dan was het diens verzet tegen de burgerlijkheid van zijn tijd. Daarom kon Geyl schrijven: ‘De hartstocht waarmee Bilderdijk de geest van zijn tijd verwierp, heeft iets geweldigs. Het triomferend en triomfantelijk rationalisme vond in hem een driftig en hardnekkig neenzegger. Die koppige dwarsheid werkt, ook bij de lezer van nu, vaak prikkelend, die wilde uitvallen lokken een lach uit. Maar dat verzet vertegenwoordigde toch een diepe menselijke behoefte, en als men wee wordt van het faciele optimisme van zijn tijdgenoten en van zijn oppervlakkig gemoedsleven, dan vindt men soms in de “zonderlinge”, de “grimmige” Bilderdijk onsterfelijke wijsheden’.²² Geyl moet in Bilderdijk, hoe anders ook diens inzet was, ‘de mens in opstand’ herkend hebben. Toch overheerste bij Geyl de afkeer. Die afkeer nam toe naarmate hij ouder werd. Dat is een groot verschil met Huet, die allengs milder over Bilderdijk zou oordelen.

Geyl was in 1956 moralistischer en negatiever dan in 1935. Toen hij de historicus Bilderdijk de maat nam, kon hij nog schennen met nuchtere bronnenkritiek. In 1956 besprak hij in een serie artikelen in *De Gids* ‘een eeuw strijd om Bilderdijk’. Daarin bekritiseerde Geyl ‘de hele Bilderdijk’ – dus ook de erotomaan, de politieke draaikont en vooral de godvruchtige. Geyl heeft altijd iets met de godsdienst gehad. Dat lijkt een merkwaardige constatering voor een man die tegen de onvolprezen interviewer George Puchinger ooit opmerkte dat hij nooit ‘enige neiging’ had ‘om de rooms-katholieke kerk of het protestantisme te naderen. Nee, dat is nooit een probleem voor me geweest’.²³ Geyl was een rationalist – een romantisch rationalist misschien, maar een rationalist. Hij geloofde bovendien zozeer in zichzelf dat een godsgeloof hem vreemd was. Evenals bij Huet ging Geyls rationalisme gepaard met een nauwelijks te bedwingen hartstocht. Geen wonder dat ook Geyl gelovigen met argusogen volgde. In zijn herdenkingsrede verklaarde L.J. Rogier Geyls bestrijding van vooral protestantse auteurs zo: ‘Zo hij zich tegen paladijnen van een strijdbaar christendom, met name tegen Bilderdijk en Groen van Prinsterer, afzette, gebeurde dit alleen, als zij de vaderlandse geschiedenis reconstrueerden vanuit een apriorisme en tot een bepaald doel. Dit was in zijn oog een wraakroepende zonde.’

Wat Groen van Prinsterer betreft heeft Rogier gelijk. ‘Fruin contra Groen’; ‘Groen contra Motley’ en nog zo enkele titels: bij verschillende gelegenheden heeft Geyl de historicus Groen bestreden. Hij verweet hem een deterministische en schematische geschiedbeschouwing – maar nooit heeft hij Groens innige en diepe geloofsovertuiging in twijfel getrokken. In het geval van Bilderdijk lag dat anders. Bestreed Geyl in 1935 nog vooral de historicus Bilderdijk, in 1956 nam hij ook de gelovige Bilderdijk op de korrel. En dan niet alleen de gelovige die Gods hand in de geschiedenis zag opduiken waar het hem te pas kwam. Nee, de gelovige Bilderdijk *an sich*. Geyl moest vooral niets hebben van Bilderdijks christocentrisme. Hij achtte de verscheidenheid der mensen hoger dan de gerichtheid op die ene, tot verlosser geproclameerde verschijning uit Nazareth. Zijn afschuw werd nog versterkt door de onnavolgbare wijze waarop Bilderdijk zijn seksuele lust koppelde aan extatische verheerlijking van een almachtig god. Een ieder die over Bilderdijks geschiedbeschouwing én over diens bevindelijkheid in vergoeljkende termen sprak, kon op Geyls hoon rekenen. Zijn afrekening met de figuur Bilderdijk culmineerde niet toevallig in een afrekening met de man die hem jarenlang zowel ver als nabij was: F.C. Gerretson. Gerretson was de man, die zij aan zij met hem had gestaan bij hun strijd voor de Grootnederlandse gedachte. Hij was ook de man die Geyl in 1936 aan het professoraat had geholpen. Maar behalve hun heftigheid en [10] (in Geyls geval gematigd) conservatisme hadden ze weinig gemeen. Gerretson was de dichter die Geyl wel had willen maar niet kon zijn. Gerretson was

²² Geyl, ‘Bilderdijk als geschiedschrijver’, 222.

²³ G. Puchinger, *Gesprekken over Rome-Reformatie* (Delft 1965) 136.

de diepgelovige, de monarchist, Geyl de vrijdenker en republikein. In de jaren vijftig waren de betrekkingen tussen Gerretson en Geyl weer eens op een dieptepunt – ditmaal zou er nooit meer een herstel volgen.

Bilderdijk was een belangrijke figuur in die detinitieve breuk die zich enkele jaren voor de dood van Gerretson (in 1958) zou voltrekken. Gerretson had in de loop der jaren diverse keren blijk gegeven van idolate bewondering voor Bilderdijk.²⁴ In zijn kritiek op Gerretson kwamen al Geyls bezwaren tegen Bilderdijk tezamen: zijn bezwaren tegen diens vroomheid, die Geyl als een dekmantel beschouwde waaronder Bilderdijk zijn turbulente huwelijksleven kon rechtvaardigen; zijn bezwaren tegen Bilderdijk als ‘politieke weerhaan’, die nu eens Oranje, dan het volk en later nog de Franse koning vleide; en zijn bezwaren tegen Bilderdijk als bestrijder van het Verlichtingsdenken. De polemiek van Geyl tegen Gerretson in Een eeuw strijd om Bilderdijk was vlijmscherp. Het is een dramatisch stuk en wel om deze reden: Geyl bezegelde met deze polemiek het einde van een vriendschap waarin hij al jaren niet meer geloofde. Meestal bloedt een vriendschap in zo’n geval dood. Goede vrienden doen er vaak het zwijgen toe. Zo niet Geyl: hij greep Bilderdijk aan om zijn vroegere vriend nogmaals de les te lezen. Het zegt iets over zijn afkeer van Bilderdijk en voor zijn afkeer van iedereen die goede woorden voor Bilderdijk over had. Geyl was onredelijk in zijn eis tot redelijkheid, in zijn eis maat te houden. Hij stelde die eis heftig en soms zelfs gewelddadig aan bewonderaars van Bilderdijk. Datzelfde deed ook Huet. Achter hun onmiskenbare vrijdenken en liberalisme, ging een heftigheid schuil die iets van hun artistieke temperament verraadde.

Zicht op Bilderdijk

De strijd van Huet en Geyl tegen de megalomane Bilderdijk is te lezen als een zelfportret. Maar leert het ons ook iets over Bilderdijk? Die vraag laat zich niet zo gemakkelijk beantwoorden als het lijkt. Het lijkt alsof Huet en Geyl een karikatuur van Bilderdijk hebben gemaakt door zozeer de negatieve kanten van de man en zijn werk te benadrukken. In zekere zin is dat ook zo. Wie in de volle breedte en evenwichtig over Bilderdijk geïnformeerd wil worden, vindt elders meer van zijn gading. En toch leren Huet en Geyl ons ook iets over Bilderdijk. Meer dan uit het werk van zijn bewonderaars kan worden afgelezen, blijkt juist uit het verzet van Huet en Geyl hoezeer Bilderdijk op gespannen voet stond met de Nederlandse traditie, die gekenmerkt wordt door een sober maar niet somber geloof en gematigde maar niet matte politiekmaatschappelijke denkbeelden.

Bilderdijks grootheid school in zijn on-Nederlandse allure. Iets daarvan hebben Huet en Geyl herkend (en soms schoorvoetend ook erkend) en veivolgens bestreden. Zij, onredelijk felle vertegenwoordigers van die typisch Nederlandse redelijkheid, hebben met hun felle kritiek op de ‘on-Nederlandse’ Bilderdijk een grotere bijdrage geleverd aan wiens naam en faam dan al zijn bewonderaars bij elkaar. Dat mag wel de ironie van deze geschiedenis worden genoemd.

Personalia

Wim Berkelaar studeerde geschiedenis en is redacteur van het Historisch Nieuwsblad. Hij schreef *De schaduw van de bevrijders. Geallieerde oorlogsmisdaden tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Zutphen 1995) en publiceerde verder over het existentialisme en de schrijver W.F. Hermans. Hij is momenteel werkzaam voor de Stichting Onderzoek Terugkeer en Opvang (SOTO).

OCR-gescand, kan daarom nog tiepvoudjez bevatten

²⁴ Gerretsons beschouwingen over Bilderdijk, gepubliceerd in respectievelijk 1910, 1931, 1949 en 1956, zijn herdrukt in G. Puchingen red., *C. Gerretson, Verzamelde werken I* (Baarn 1973). Geyl reageerde in ‘Een eeuw strijd om Bilderdijk’ (57-74) overigens niet op het artikel uit 1931.